

LENAU VÁLOGATOTT VERSEI

Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Turóczi-Trostler József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.

I.

Alig van költő, akit nehezebben lehetne bármitéle kategóriába besorolni, mint Lenaut. Kora, a XIX. század első fele, szükség-szerűen meghatározza emberi és költői egyéniségét, de éppen ez a kor túlságosan terhes volt olyan ellentétekkel, melyek kételkedésre, ingadozásra készítettek Lenau-nál szilárdabb lelki alkatú egyéniségeket is. A század szinte a megelőző három évszázad szellemi hagyatékát számolja fel, illetve rangsorolja, de ugyanakkor a romantika formájában magával hurcolja és — nem forraalmi, hanem reakciós vetületében — új életre kelteni igyekszik mindazt, aminek halalos ítéletét kimondta és aminek megterhelésével a modern ember útját előre, a jövő felé nem folytathatja. És éppen a jövő egyre határozottabban kibontakozó körvonalainak láttán a pusztuló feudalizmus minden — nem éppen lebecsülendő — erejével támogatja azt a látszólagos zűrzavart, amely a szellem embereit nyugtalanítja és állhatatlanná teszi. Kevesen vannak a Shelleyk, Puskinok, Petőfik, Heinek, akik nem tántorodnak meg soha, akik emberhez, élethez, világhoz íződő kapcsolatukat szilárdan látják, akik minden leírt sorukban számot vetnek a költő és a XIX. századbeli ember kötelezettségeivel. Lenau nem tartozott e kevesek közé.

Útját nem könnyítették meg sem származásának adottságai, sem általános élet-körülményei. Magyar földön születése és német költővé válása nyilván a legkevésbé okozott belső konfliktust Lenau egyéniségében; magyar vonatkozású versei azt mutatják, hogy népünket mindvégig kívülről nézte, s csak annyira azonosult vele, amennyire később az elűzött amerikai indiánokkal, tehát minden olyan néppel, amelyet a természetes emberi szabadság hordozójaként tekinthetett. A német nyelv a XIX. század eleji Magyarországon természetesen anyanyelve lehetett, legalábbis azokban a körökben, amelyekkel a fiatal Niembsch von Strehlenau érintkezett. Életének súlyosabb tehertétele volt azonban Ausztriába való elszármazása, abba az országba, amely politikai elmaradottság tekintetében bizvást vihette el a győzelmi pálmát a korabeli Európa más országai előtt. Az a »történelmi« levegő, amit a Hab. burg-dinasztia pusztá léte árasztott, megfojtott minden szellemi kezdeményezést, s midőn előle egy rövid fellobbanás Amerikába viszi a költőt, nyugtalansága, ki nem elégitett várakozásai onnan is gyors visszatérésre kényszerítik.

Emlékezzünk rá, ez az Amerika-csalódások kora, amikor az Óceán tulsó oldalára látogató költők, írók (Chateaubriand, Moore, Lenau, Dickens) sorba azzal térnek vissza, hogy a szabadság hazája helyett az üzleti tolongás, a könnyeket sajtoló spekuláció hazajára létek, s csak egyetlen bölcs, higgadt amerikai vándor — Washington Irving — kél útra, hogy Európában — ha mást nem — történelmi multat, csiszoltabb kultúrát és a társadalmi érintkezés kellemesebb formáit kutassa. Ő legalább — várakozásához mértén — nem is csalódott.

Amerikai útja után Lenau szinte teljesen egy esztétikailag is tetszetős reakciós szellemvilág bűvkörébe jut. Az út, melyet kiszabadulása érdekében meg kellett tennie, nem volt könnyű, de legyűrésében segítette a költőt érzéke kora technikai felfedezései és politikai eseményei iránt. E kettő kölcsönhatását Lenau pontosan felismerte, amint erről 1838 tavaszhoz írt verse is tanuskodik :

Áldást zúgysz, tavasz, ha a
vonat itt liheg?
Vagy csalódás bánata
rázza majd fejed?

Nem! mosolygón látod itt
a fejsze művét,
jobb jövőnk int tán, amit
a vasut ígért.

Lenau viszonylagosan késői szellemi fejlődésének célkitűzése teljesen egyértelmű és világos; ha nem is osztjuk a kötet bevezető tanulmányának azt a meghatározását, mely a költő »eredendő optimizmusá«-ról beszél, kétségtelenül hiszünk abban, hogy Lenau eredendően hitt a szabadságban, mint az emberiség fejlődésének végső állomásában, következésképpen hitt abban is, hogy minden akadályt — dinasztikusát, egyházit, szellemi és anyagit — le kell rombolni ahhoz, hogy az emberiség e rég óhajtott állomásához — s útjának végső megnyugvásához — elérkezzék. Hitt-e abban is, hogy ezt a rombolást, ha kell, erőszakkal, forradalom útján is végre kell hajtani? Utolsó verseinek antiklerikalizmusa, materializmusa, merészsége arra vallanak, hogy igen. De a diadalm, egyértelmű választ a költőbe fojtotta szörnyű betegsége, s az örület, mely 1844-ben hatalmába kerítette, 1850-ben egy minden szellemi tevékenységre képtelen embert taszított sírjába.

II.

Lenau ránkmaradt életműve nem túlságosan terjedelmes. Egy vaskos kötet tartalmazza mindazokat a lírai és epikai alkotásokat, amelyeket a költő szeszélyes keze papírra vetett. Ezek az alkotások értékükben is, jellegükben is eléggé egyenletlenek; alapmondanivalójuk — ha nem fejlődésükben, hanem tömegükben nézzük őket — a szomorúság, ez a szomorúság variálódik úgy, amint a romantika megfogalmazásában, vagy a költő sajátos táj- és természetlényében jut kifejezésre. Olykor — különösen a költő késői verseiben — valami egyénien modern hang űti meg a fülünket, a századvég, vagy még inkább a századforduló hangja. Miből táplálkozott vajjon e hang feltüresének él-ménye?

A lírikus Lenau útjának kezdetén minden- esetre *romantikus* Lenau. A költői kifejezés- mód sőt forma sajátos kelléktárába születik bele, nem csoda, ha első versei élnek a kész lehetőségekkel, anélkül azonban, hogy ezzel a költő jellegtelen epigonná válnék. Mert Lenau mindig meghatározott karakterű költő — még meghatározhatatlan változatos- ságában is —, és míg a német romantika időnosztalgiaja a *multba* való menekülésben nyilvánul, Lenau időproblémája az elfutó idő, tehát tulajdonképpen a *jövőből* el- morzsolódó idő elvesztésének fájdalma. Ez ismét jellegzetesen modern attitűd, újabb költőink közül Kosztolányi alapélménye, s azonkívül milten jellegzetes megformálást talál Lenaunál!

Hörbar rauscht die Zeit vorüber
An des Mädchens Einsamkeit.

(Nach Süden)

A múltó idő természetesen a közeledő halál szimbóluma. A halál morbiditása megint romantikus kellék, de többnyire színpadi külsőségek között jelenik meg, a fogalmi telítettségnek abban a megoldásában, amely a végletet, tehát a megtört szív, a gyász, a könny és a környezet összehangolásával kíván megfelelő hatást elérni. Lenau ezek közül elsősorban a környezet hatására épít; szívesen használja fel az őszit a halálérzés kifejezésére, de ezzel nem sok újat mondana. Az új ott kezdődik, amikor a dehumanizált természet visszhangtalansága tragikussá fo- kozódik; szinte az örület csap meg ezek- ből a sorokból:

Ha voltál pusztán ily vad-egyedül,
tudod, emberre oly nyugőzve hat,
hoggy egy követ karolni földre dől;

majd, mint akit magánya megvadít,
merev kövéről szőkve felriad
s a szél felé lendíti karjait —
(Magányosság)

Kevés költő vágyott még úgy társra, emberségre, mint Lenau. Nem véletlen költészetében az az echőszerű ismétlődés, amellyel közismert Három cigány c. verse is zárul, s amely ugyancsak népszerű Der Postillon c. versében is megtalálható:

Lang mir noch im Ohre lag
Jener Klang vom Hügel.

Ez a visszhang mintegy jelképe annak a tágabb igénynek, mely minden mondani- valójának visszhangját rokonlelkekhez fordul. S amikor nem akad ember, aki e visszhangot jelentse — ami több, nem akad nő sem Lenau szerencsétlen szerelmi életé- ben —, a költő a természethez fordul, nem- csak romantikus attitűdből, mint számos kevésbbé jelentékeny kortársa tette, hanem annak a kettőségnak a kivetítésére, mely lelkét feldarabolja. Ime, ezért dől »követ karolni földre«, ezért lendíti karjait »szél felé«, aki »Isten s jó szív nélkül« (Lieblos und ohne Gott) él, annak egyetlen menedéke a ter- mészet, de az ember-nélküli természet valami olyan démonikus hatalom, mely, mint a természeti hatalmak működésének színtere, alapjábanvéve nem érez sem azonosságot az emberrel, sem könyörületet iránta. Ezt a gondolatot érzékelteti Hölderlin, amikor így ír:

Es schwinden, es fallen
Die leidenden Menschen
Blindlings von einer
Stunde zur andern,
Wie Wasser von Klippe
Zu Klippe geworfen
Jahrlang ins Ungewisse hinab.
(Hyperions Schicksalslied)

Lenau örök nosztalgiaja emberi vonatkozások után — milyen lehetőségeket csillogtatna meg korunk e vágyakozás kielégítésére! — nyilvánul a Reggel a tengeren c. vers végső soraiban:

A hideg zajban, idegen
ég s fény alatt haladva,
csöndes melegével milyen
öröm egy ember arca

S megint e nosztalgia kielégítetlenségét idézik az alábbi sorok:

Trotz allem Freundeswort und Mitgeföhls-
gebärden
Bleibt jeder tiefe Schmerz ein Eremit auf
Erden.
(Täuschung)

Segítségét a magányos ember — Lenau fel-fogása szerint — a természettől kap. Sűrűn használt megszemélyesítései értelme nem az, ami a Petőfi megszemélyesítéseié. A magyar költő tájverseiben *leír*, megszemélyesítései elevenné teszik azt, amit ábrázol. Lenaunál a természet *jelel*; állandó párbeszéd tanui vagyunk az én és a természetbe kivetített én között, amely csak akkor válik tragikussá, ha az én nem kap választ, ha a természet néma marad.

Nem kétséges, hogy a természetélmény ilyenfajta felhasználása a költőt elszigeteli, önmagába zárja, egyfajta dekadenciába hajszolja. A környezet keltette visszahatás, a tanulmányunk elején felvázolt történeti és társadalmi háttér bőven felel a dekadenciáért, de egymagában azért mégsem magyarázza meg. Az öreg Arany pl. a kapitalizálódó Pesten nyilvánvalóan nem élt jelentősen kedvezőbb szellemi légkörben, mint Lenau Bécsben vagy a német városokban, de valami egészségesebb alapérzés távoltartotta őt — minden szomorúsága, csalódottsága ellenére — attól, hogy az Őszikék a fájdalmas kétségbeesés olyan hangjait szólaltassák meg, mint amilyeneknek a megszólaltatására a viszonylag fiatal Lenau képes volt. Kettőssége egyetlen versében — Der einsame Trinker — az embernek és árnyékának párbeszédévé válik, anélkül, hogy ez az attitűd hasonlítana Chamisso Péter Schlemihl-jének hasonló, de jellegzetesen romantikus megoldásához.

A Lenau módján megszemélyesített természet állandó szimbólum is, szimbóluma lehet örömmek, bánatnak — s ebben az ugyancsak inkább dekadens, mint romantikus látásmódban válik rokonává A fekete tó c. verse:

Magas fenyvesek a mély tavat körülzárják
s a tóba öntik az erdők fekete árnyát —
Babits Fekete ország c. versének:

Fekete országot álmodtam én,
ahol minden fekete volt,
minden fekete, de nem csak kívül:
csontig, velőig fekete.

Az az általános ideológiai tisztulás, amelynek eredményeképpen Lenau előtt rövid életútjának végén más horizontok bontakoznak ki, megtalálja megnyilvánulását Lenau természetlírájában is. Az Erdei dalok ciklusának utolsó sorai a változás megbékéltető gondolatát idézik, minthacsak jeleznek azt, hogy a természettudományos gondolkodás még a költő számára is elcsitult és hoz abban a démoni küzdelemben, amelyet lelkében éppen a tisztulatlan, meg nem világított lelki folyamatok összecsapása okoz:

S míg szól a fák finom zenéje,
egy halk sugallat hinni késztet,
hogy minden mulás és enyészet
a lét titkos, boldog cseréje.

Lenau emberi és költői állásfoglalásának erről az utolsó, számunkra legjelentősebb korszakáról e sorok nem azért ejtenek kevesebb szót, mert nem becsülik kellőképpen, hanem azért, mert a magyarul megjelent Lenau-kötet, s kiváltképpen annak kitűnő bevezető tanulmánya elsősorban ezt, a politikus Lenaut revelálja. Azok a hangok, amelyeket a költő lírája ebben a vonatkozásban hallat, éppen egész életművének és pályájának ismeretében meglepőek. A szatíra, a gúny eddig nem ismert komponensei egészítik ki a politikus Lenau arcképét, mintha a klerikális szellemi leigázottság állapotából történt felszabadulás új érzelmi motívumokkal gazdagítaná azt a talán helyenként egyhangú költői attitűdöt, amellyel az eddigiekben Lenau előttünk megjelent. S ha ez az egyhangúság formai változatlanúságban is megnyilvánult, a politikus Lenau formailag is, rímtechnikájában is gazdagodik. Mintha az igazi szenvedély, a politikai gyűlölet hangja talán a Lenau lírájából alapjában hiányzó szerelmi szenvedély hangját és hevét is pótolni akarná. Az ördög dala a főrendről, a Kitömött keselűmre, de a magyar kiadásban meg nem jelent Protest, Die Frivolen, Schade! stb. c. versek annak a mérhetetlen gazdagodásnak és kiteljesedésnek beszédes tanubizonyságai, amit a költő számára a szabadsággal való találkozás élménye jelent.

III.

Lenau epikus műveit a kötet keletkezésük sorrendjében közli. A dolgok természetéből folvik, hogy — az egy Zsuzska kivételével — csak részleteiben. A részletekben való közlést Lenau epikus komponálási módja megkönnyíti: az ábrázolt eseménysorozatnak egyes, színpadszerű jeleneteit ragadja ki, s az összehatás e jelenetek egymásmellé állításából adódik.

Kérdés, hogy az epikus komponálásnak ez a formája valóban epikus-e? De ehhez a kérdéshez szorosan kapcsolódik az a másik is, amely azt veti fel, vajjon Lenau — egész költői habitusát tekintve — epikus volt-e?

Nem volt az. Lazán szerkesztett meséit epikájában nem annyira a lírai, mint inkább a beleszótt elmélkedő elemek szakítják meg, alakjai nem válnak élővé, plasztikussá, költői nyelve nem elbeszélő nyelv. Hogy ennek ellenére epikájának miért van mégis nagy jelentősége egész költői életművében, azt nem ilyenmű alkotásainak kiválósága, hanem eszmei tartalma magyarázza és indokolja.

Lenau első nagy epikus művének már hő- és témaválasztása is sajátos. Alig néhány esztendővel azután, hogy Goethe a Faust

második részével befejezte hatalmas, gondolatvilágát kora ifjúsagától késő öregségéig foglalkoztató életművét, a 31 éves Lenau berekezd és 1830-ban kiadja a maga Faustját. Mire mutat ez? Egyrészt arra a nagy és maradandó hatásra, amit Lenaura a goethei Faust gyakorolt — hogy szinte sajátjának, önmaga élményének tekintette —, másrészt arra, hogy a témával kapcsolatban érzése szerint még voltak új mondanivalói.

Valóban, Lenau Faustja Goethe Faustjának sem nem szolgai másolása, sem nem továbbfejlesztése. Formájában ugyan ragaszkodik a parosímú tisztoágos verssorokhoz, még ennél is kirívóbb a rímtechnika utanzása; a groteszk hatás Goethenél pl., főleg Mephisto beszédejében a latin és német szavak összecsendítésével nyilvánul, az hasonló technikai fogással jelentkezik Lenau-nál is. De már lényegileg mind Faust, mind Mephisto alakja alapvetően különbözik Goethe elgondolásától.

Goethe Faustja tulajdonképpen az ipari korszaknak, a XIX. század második felének, vagy éppen a XX. századnak gyermeke. Goethe előremutató zsenijére vall, hogy középkori hőstét a modern élet hordozójává teszi meg, hogy a XVIII. században — amilyenek egyik legnépszerűbb regénye, Goldsmith Wakelfield papja gonosz és bukott hőstét azzal bünteti, hogy csak szerény évjadarékot biztosít neki anélkül, hogy a munka szükségessége, vagy éppen kenyszere akárcsak fel is merülne — a XVIII. században olyannak képzeli és alkotja Faustot, az égi és földi hatalmakkal harcoló hőst, hogy hosszú küzdelme után az élet értelmét, a mennyieiből földivé vált megváltást a munkában találja meg. Ezzel szemben Lenau Faustja öngyilkos lesz, nem tudja elviselni azt a gondolatot, hogy csak teremtmény, s nem tud beleilleszkedni a természet számára is megszabott rendjébe. A dehumanizált, visszhangtalan természet ad kezébe gyilkos tört, s míg ide eljut, Faust kalandok során vergődik át, főleg szerelmi természetű kalandokén, minthacsak Lenau a Margaréta-motívum megsokszorozásában látta volna a magányát, csalódását a világ örömeiért felcserélő ember legfőbb problémáikáját. Az kétségtelen, hogy míg a goethei Faust örök emberi, a lenau-i jellegzetes XIX. századi emberi vonásokra utal — a hit megdöntése nem mindenkiéből váltotta ki egy újajta biztonság ujjongó érzését, bőven voltak olyanok, akik Strauss, Feuerbach művei nyomán csak egy rettenetes úrral néztek szembe, amely lelkük mélyéig felkavarta, nyugtalanná tette őket, s nemkívánt mértékben a század gyermekeivé. Még egy olyan látszólag biztonságban mozgó költő, mint az agg Tennyson, szinte szüntelen kétségek közt hányódik (v. ö. Hugh J'Anson Fausset: Tennyson, J. Cape,

London, 1929. 277—78. lap.), nem mer lépni a hagyomány kijelölté hit útjáról, hogy továbbhaladjon azon, amelynek követésére eszének tisztánlatása ösztökéli. A Krisztus isteni mivoltába vetett hit megingása nemcsak a túlvilág, hanem kultúránk fejlődésének egész kérdését is felveti, olyan értelemben, hogy szükséges volt-e — s főleg áldásos — a zsidó messianizmus behatolása az ember és a természet közvetlenebb viszonyába, amint az a hellén-római életformában nyilvánult. S vajjon a természet — ime a lírikus Lenau állandó problémája epikusi felvetésében — erősebb-e, mint az ember, ki lehet a győztes kettejük emészthő harcában, amelynek költői tükörképe a Faust magyarrá is lefordított vihar-jelenete?

S ha Faust retrograd Goethe Faustjához viszonyítva, úgy Mephistopheles egyenesen érthetetlen. Goethe ordóga az isteni lényeg ellenpólusa, a mennyekben meginduló cselekménynek — s itt a középkori hagyomány átvétele alkalmas a dráma emberi mondani- valója egyetemességének megcsillogtatására — éppen a jót, tehát az isteni principiumot kiegészítő s egyben ellentétével meghatározó része, akinek léte az isteni létből tapallkozik. Lenau azonban nem hisz, Mephistophelese csak kreatura, az isteni lényeknek sem emanációja, sem ellenpólusa. Egy hitetlen világban Mephistonak nincsen szerepe, egyszerűen nincs, ami feltételleze őt. Következőképpen figurája halvány, szavai a goethei dikció szellemében, de nem a goethei élmény hitelével hatnak. Csak a drámai költemény végén feltűnő Görög magabiztos hitetlensége mutatja, hogy Lenau kutató tekintete végül megiscsak megtalálta azt, akiből a jövő diadalmaskodó embere lesz, ha éppen nem is tudta műve hősnének megtenni.

Még a Fausthoz viszonyítva is hatrább visz az ideológiai fejlődés útján Lenau második nagy epikus műve, a Savonarola. A szerkesztés eléggé egyszerű: kezdetben a szerzetes életútját követi nyomon, majd — amikor ez a renaissance más jelentős személyeinek bevonásával teljeseedik ki —, Gobineau-szerűen egy-egy jellemző képben mutatja be ezekben eszmei vagy valóságos egybefonódását Savonarola sorsával.

Kétségtelen, hogy Lenau azért választotta Savonarolát hőséül, hogy benne egy népi mozgalom letéteményesét ábrázolja, aki a firenzei tömegek harcát irányítja a korrupt pápaság ellen. Ebből a szempontból hősné tárgyválasztása dicséretreméltó, csak hogy a történelmi adottságoktól nem tud elszakadni, de nem is szakadhat el. Ha pedig így áll ez a dolog, önkéntelenül felvetődik a kérdés: kit képvisel a harcoss Savonarola VI. Sándor pápával, a velejég romlott Borgiával szemben? A haladást, az emberi gondolkodás tisztaságát, az őt magát is megemészthő

máglyát mindörökre száműző szellemet? Vagy megtorúitva: azt a szellemet, amely a máglyát, az inkvizíciót csak azért akarja kisajátítani, hogy azon és azzal a maga veit vagy valóságos ellensegeit pusztítsa el? A történelmi tények azt mutatják, hogy Savonarola ezt az utóbbi irányt képviselte, hogy a papa, a Mediciek zsarnoksága alól felszabadult Firenze tartósan körülbélül olyan szerepre jutott volna, mint a Servet Mihályt megégető Kalvin Gené, hogy Giordano Brunot Savonarola inkvizíciója sem kímélte volna meg, mint ahogyan újú hívei, a »pignoni«-k nem kímélték Leonardo kepeit, a firenzei nők világi hívságnak bevezetett ekességeit sem. Ha az igazságot tekintve a martíromságot is vallaló ember harca tiszteltetleneit is, mindenestre alaposan meg kell vizsgálnunk ezt az igazságot, mielőtt az emberi állásfoglaláson túlmenő tiszteltetésben kívánjuk részesíteni.

Hogyan történt az, hogy a Savonarolában Lenau jó szánveka ellenére bizonyosmeretű csapuba esett? Úgy, hogy az adott történelmi helyzethez és eseményekhez kötött hőst választott. Ime, Petőfi Apostolának hőse, Szilveszter, a forradalmar őstípusa, nem all egy ilyen eleve meghatározott történelmi kor vagy környezet középpontjában. Ami Szilveszterrel történik vagy amit ő tesz, gonol egész vevő kiralygilkosságáig, a XIX. századi forradalmar sorsának, eszmevilágnak tipikus ábrázolása, anélkül hogy egy megszabott történelmi háttér vagy kor eleve korlátok köze szorítana. Ha nem így volna, hogyan jutna Petőfiének lehetősége arra, hogy alakját oly bőven telítse egy magasrendű eszmeiség tartalmával, hogy mozgását, cselekedeteit a saját igényeinek megelégedően irányítsa, hogy alakját olyan típusa tegye, mint amilyen típuskent Savonarolat csak egy, Lenau szánvekanál sokkal rosszabb értelemben foghatjuk fel!

Nem kétséges, hogy Lenau Savonarolaja, a *civitas aei* bajnokja, nem a nép fia, nem igazi felszabadító egyéniség. A közte és Mariano papai legatus között a költeményben kialakuló hitvitában még csak nem is képviseli a rokonszenvesebb álláspontot, hiszen Mariano az egyház világiasságának védelmében Krisztus emberégre, Savonarola pedig istenségére hivatkozik, Mariano — s vele, mögötte Lorenzo Medici is — a tudást, a művészetet partfogolja, Savonarola mindenekelőtt a hitet. A hitetlen, istentelen Ce. are Borgia azt az isszonyatot testesíti meg, amellyel a hívő az istentől elrugaskodottra tekint. A pestisjárvány leírása még nem vall a rémségek romantikusan gyakorlott ábrázolójára, mint amilyennek Lenaut az Albigenekben megismerjük, képzelőerejének realitása meg sem közelíti Manzoni híres ábrázolását a Jegyesekben, viszont sem a

kivégzés előtti álom szabályos, hitelvek szerinti mennyországa, sem a máglyahalál nagy, de kihaszalnatlanul hagyott lehetőségeinek ábrázolása nem mutatja azokat a tulajdonságokat, amik egy nagy epikus anyagkezelésre utalának.

Ha a történelmi hő válaszása Savonarola esetében helytelenül kötötte meg a költő kezét s elhibazottá tette még jószandékát is, egy másik történelmi hőse, Zsizska, Lenau interpretálásában ugyanúgy valik széles néptömegek nemzeti jellegű felszabadító mozgalmanak szósólójává, mint ahogyan hazai történelmünkben Dózsa György alakja mindörökre egybefonódott azokkal a szegény-parasztokkal, akik kaszát-kapát ragadva ezerszám követték őt. A huszta háborúk jellege, vallásos megalapozottságuk ellenére, sokkal közelebb áll a népi-nemzeti felszabadító háborúk jellegéhez, mint Savonarola minden pápaellenes tette vagy dogmatikus okoskodása.

»Kerüljön csak pap előmbel«
vasat bele, sirba véle«

Így Zsizska. Ez már felszabadult s egyértelmű hang. Hogy mégsem hat olyan mértékben az egész mű, mint egyes kiragadott részletei, annak oka, hogy a hő ábrázolása túlságosan patetikus, színpadias; fények villanása, harszaj, robogás, valami szüntelen extázis, ami líraivá lagyítja az egész epikus alkotmányt, nem hagy időt és helyet a magasabb mondanivaló kibontakozására. A romantikus lehetőségek — a szerelmét feláldozó Zsizska, a megvakult Zsizska, a pestisben haldokló Zsizska — valahogyan túlsokat takarnak el, a hősi külsőségek kedvéért a hősi lélek és a hősi kiállás Zsizskájából.

É. Kétségtelen, hogy az epikus Lenau legfőbbkétebb alkotása az Albigenek. Sajátosságos — de Lenau egész eszmevilágát tekintve, nem éppen indokolatlan — módon, itt is a hit tiszta értelmezése körül folyik a küzdelem, csak hogy már az emberi gondolat szabadságának jegyében, egy olyan elvért, amely a Habsburg-Ausztriában nem volt kevésbé időszerű, mint a XIII. századi Franciaországban. III. Ince pápához hasonló zsarnokok, akik végiggondolták azt, hogy a dogmatikus kötöttségek alól feloldott gondolkodás nem fog a hittételek kikezdésénél megállni, Európaszerte akadtak a XIX. században is.

Wagt über seinen Gott der Mensch zu denken,
So wird er's auch an seinem Fürsten wagen,
Er wird nicht blind sich ihm zu Füßen senken,
Woher dein Recht? und gilt es? wird er fragen.
(Die Führer)

De az Albigenek mondanivalója korántsem áll meg ennél a felvetett és igenlő értelemben nyitvahagyott kérdésnél. A szabad vizsgálódás és bírálat nyilván nem csak az eretnekséget szüli, hanem a hitetlenséget is; a megváltás tana, az eredendő bűn, a feltámadás, a sírontúli élet — mindezek a tantételek, melyeken nemcsak az európai keresztény civilizáció, de az európai társadalmi rend is épült, túlságosan érzékenyek ahhoz, hogy a kutató ész irgalmatlan világitásában is igaznak tűnjének. És végül: hol az igazság, amikor az igazság minden korban más? Ugyanannak a kereső tapasztalatnak a hangja szólal meg az Albigenekben, amely Madách Ádámjának lépteit is ingadozóvá teszi. A homerosi kegyetlenséggel dúló csaták hullahegyjeinek láttán, a földült városok üszkös falai között felvetődik a kérdés: nem örült rögeszme csupán az istenség gondolata, nem agyrem, mese a feltámadás a testi halál valóságának tükrében?

Hosszú út vezetett odáig, amíg Lenau ezeket a gondolatokat 1842-ben papírra vetette. S ábrázolása még mindig nem volt mentes a belső ellentmondásoktól. Mint a XIX. század haladó gondolkodásának bajnoka vívja szörnyű harcát a középkor ittmaradt, őslény-kísérteteivel (a metafora Lenaué, Józán pillantás c. verséből), s ugyanakkor ebben a harcban fegyvere a romantika, pontosabban a romantikus ábrázolás, de mindenképpen annak az irányzatnak egyik kelléke, mely éppen német értelmezésben a középkort kívánja visszahozni a XIX. századba. Hogyan tudott ebből az ellentmondásból szabadulni? Az ábrázolás jellegének és a mondanivaló eszmeiségének ellentétét tekintve, sehogyse. Talán csak ott és úgy, hogy az ábrázolás olyankor, amikor a mondanivaló heve elragadja, a legjobb értelemben vett forradalmi romantika pátoszává válik. Ahol nem, ott menthetetlenül a hugói romantika operaszerű külsőségeinek vágányára tér, aminek talán legnyilvánvalóbb példája a tetszhalálából felocsudó lauari lány esete, vagy Jacques-é, az örült szabóé, aki az Antikrisztusnak vair szemfedeleit.

Hogy az őrjöngésnek, öldöklésnek ebben a paroxizmusában mégis van bizonyos tervszerűség — azon a tervszerűségeen kívül, amivel III. Ince keresztesei az albigen eretnekeket irtották —, azt az a kontraszthatás mutatja, amellyel a csatazajjal szemben a rémület csendje hat az egész mű végén. Az ilyen kontraszthatások iránt egyébként a lírikus Lenaunak, mint a zene igen nagy kedvelőjének, erős hajlama volt, ennek emlékét őrzi négy szonettje, amelyekben a szél, eső, harang és a gyermek hangja jelentkezik megkapó módon, éppen az emltett ellentét művészi felhasználása révén.

Az Albigenek záróéneke azonban olyan

egyértelműen utal a mű mondanivalójára, ami semmi kétséget nem hagy Lenau szándékait illetően. Az albigen mozgalom csak egyik láncszeme volt annak a nagy történelmi folyamatnak, amelynek állomásai az emberi szabadság kibontakozása felé vezető úton a reformáció, a francia forradalom és — magyar fordításban — »a föbbi«, az ennél többet mondó eredetiben azonban: und so weiter — és így tovább, ami határozottabban utal jelenre és jövőre, arra, hogy az albigenek mozgalma forradalmi jellegével kapcsolódik be mindenfajta forradalmi mozgalom örök egységébe. Kezdetén áll egy történelmi sornak, aminek lezáródása túlnő a költő életének emberi mérték szerint megszabott keretén, de ez mitsém változtat azon a bizonyosságon, hogy eljő.

Zerfallen sehen wir in diesen Tagen

Die alte feste Form —

írja Schiller a Wallenstein prologusában, és ezzel a kor emberének hitét szólataltja meg abban, hogy a mult romjain új élet kezdődik; s megint ugyanez a gondolat Lenaunál, prózai megfogalmazásban: »Van valami szép ezekben az időkben, amikor minden, amiben évezredek hittek, s amit évezredek építettek, kérdéssé válik« (1842. szeptember 27. Idézi Max Löwenthal; i. L. Lenau und die Familie Löwenthal von E. Castle, Max Hesse, Leipzig, 1906. I. 231. l.)

Lenau utolsó epikus alkotásának, a drámai költeménynek nevezett Don Juannak hőse a szenualizmus szentje. Kérdés, mivé lesz ez az optimista, életigenlő és élvező hős Lenau megformálásában? Valamilyen másfajta Fausttá s erről már a drámai költemény közepe meggyőző bennünket, ahol Don Juan egyre változó nők szerelme után eljut egy nő szerelmének megkínálásához, ami Don Juan-i mivoltának ellentmond, s csak Faust-i mivoltával egyezik. Még feltűnőbb lesz ez az egyezés a mű befejezésében: Don Juan — a maga módján — szintén öngyilkos lesz; életunalomból, valamilyen oktan daczból átengedi magát ügyetlen, jelentéktelen ellenfele halálos szúrásának.

Sajnos, a drámai költeménynek éppen ezt a befejezést motíváló közepe hiányzik. Az eleje a hagyományos Don Juant mutatja be, azt a hőst, akit a népi képzelet a nők meghódításával szimbolizált életöröm képviselőjeként emelt piedesztálra s akit — egy másfajta Faustként — a keresztény morál kárhozatos megvetése, a földi örömség meg nem engedett élvezése miatt ragad végül is a pokol magához. Lenau hőse nem győz meg arról, hogy az élet érzéki élvezése egymagában elegendő cél az élet kellő értékelése szempontjából, mert hiszen ha Don Juan nem is jut pokolra, de nem jut messzebb az öngyilkosságnál sem. Ezzel szemben művének

elején a költő kiválóan felhasználja azokat a lehetőségeket, amiket Don Juan helyzete és állásfoglalása a klerikalizmus elleni harcban nyújt: apródoknak öltözött nők kíséretében vezeti egy kolostorba, ahol később a nökként lelepleződő apródok alapos felfordulást okoznak, mígnem a prior rájukgyújtja az egész épületet. Az igazi határ — mondja Lenau — valahol a keresztény aszkézis és az élet egyéb teendőinek rovására túlhajtott életöröm között van.

IV.

Nehéz, de hálás feladat volt Lenaut, ezt a sokrétű és éppen magyarországi születése és magyar vonatkozású versei miatt hazánkban sok tekintetben félreértett és mesterségesen félremagyarázott költőt a magyar olvasóknak bemutatni. Feladatának első részét Türoczi-Trostler József, a kötet szerkesztője, hibátlanul oldotta meg. Bevezető tanulmánya rövidségében is alapos, stílusának és okfejtésének világossága Lenau életének és munkásságának egyetlen pontját sem hagyja homályban, amellet a pályá, az életmű és a társadalmi-történelmi környezet szoros egybefűzésével hozzásegíti a hiányosabb ismeretű olvasót is a költő teljes, minden vonatkozásban meggyőző megértéséhez, amiről egyébként a kötet végehez illesztett időrendi táblázat is gondoskodik.

A dolog természeténél fogva nem sikerülhetett ilyen jól a válogatás kérdésének megoldása. Türoczi-Trostler József itt is gonddal járt el; nyilvánvaló célja volt elsősorban a politikus Lenau megismertetése. A válogatás ezen a téren a legsikerültebb, de azért nem érvényesül a természetköltő bemutatásának rovására, talán inkább csak a költő korai romantikus korszakából kapunk keveset.

Az epikus szemelvények válogatását — mint erre már utaltunk — megkönnyítette Lenau láza epikai szerkesztési formája. A viszonylag rövidebb Zsizska teljes egészében szerepel a magyar Lenau kiadásban, ezzel szemben kár, hogy a Faust vilhar-jelenetén kívül nem szerepel a kötetben legalább még az a jelenet, amelyben Faust és Mephisto az udvarban tárgyal, egy Metternich-szerű miniszterrel, s Mephisto nagy elismeréssel fogadott tanácsokat ad a népnéyzásról és a cenzura bevezetéséről.

Az Albigenekben a Fulco-epizód — ez a trubadurból lett püspök volt az eretnekek egyik legkegyetlenebb gyilkosa — lefordításának szükségessége csak annyiban nyerhet igazolást, hogy Fulcoban Lenau a szerelmi csalódás okozta őrjöngés és téboly transzponálását ábrázolja vallási síkra, mintegy igazolva ezzel minden fanatizmus aberrációs hasonlóságát. De ha az Umsonst c. résznek ki kellett maradnia — nyilván hely-

szüke miatt —, akkor ez az érvelés nem elegendő a lényegesen hosszabb Fulco-epizód közlésének indokolására.

A kötetben szereplő fordítások értéke egyenetlen. Nem kétséges, hogy modern költőink közül Áprily Lajos hatolt be leginkább Lenau megértésének és megértetésének szellemébe. Saját költészetének formai és metrikai adottságai is alkalmassá teszik arra, hogy Lenaut interpretálja. Egyébként általában a régi magyar — Kerényi, Reviczky, Vajda — fordítások hangvétele áll közelebb a romantikus Lenauhoz, viszont az újabb fordítások hangja utal arra, ami Lenauban előremutató, mai, modern.

Lenau epikus alkotásai közül nem kielégítő az Albigenek fordítása. Ki hinné el, hogy ezek a sorok:

Gyáva kéjben senyved a föld sarja,
mely a szívnek erejét kimarja;
kóros bűne meg csak úgy gyógyulhat,
ha a régesrégi seb kigyullad —
(Éji dal 2.)

elsősorban értelmileg egyeznek Lenau mondanivalójával? S ki hinné el, hogy mai fordításban a félmult használata, vagy az ilyen szavaké, mint »sajgó kebel«, »levente«, »tusa«, »ara«, »szent frigy« meggyőző, hogy a legszebb Mécs Lászlóra emlékeztető »szeretethorog«-ról ne is beszéljünk!

Ugyancsak kevésbé sikerültek Lenau magyar vonatkozású verseinek fordításai is. A kötet szerkesztője Magyarország címen ezeket a verseket külön részként egyesítette, s kérdéses, hogy ezzel jó szolgálatot tett-e a költőnek? Nem azt akarjuk vitatni, hogy Lenau magyar volt-e, mert nem volt az, hanem azt, tudott-e magyarul gondolkodni, érezni? Nem tudott. Magyar táj- és népielménye bár maradandó volt, de mindig csak felszínes maradt. Alakjai betyárok, cigányok, huszárok, nemes urak, tájai az Alföld ősvidékei, úgy, amint a XIX. század elején gulyák, ménesek legelőjeként, betyárok menedékeként léteztek. De hogy igazában milyenek voltak, azt nem Lenau, hanem Petőfi leírásaiból tudjuk, aki magyarként és belülről látta ezeket a tájakat és lakóit, nem pedig cigányzenével paprikázott romantikus külsőségeikben, mint Lenau. Hogy így látta, nem az ő hibája, de hogy éppen költészetének ez a vitatható értékű része került szinte csorbítatlan teljességgel a kötetbe, az legalábbis gondolkodásra késztető. Azután még a fordítás is megszépít, elkendőz; pl. ahol Lenau azt írja:

Doch die Zigeuner blieben hier,
Die feurigen Gesellen,
Und spielten alte Lieder mir
Rakoczys, des Rebellen —
(Die Heideschenke)

magyarul :

A pár cigány maradt csak itt,
ezek most tovább húzták :
s Rákóczi népét, harcait
éltették tüzes nóták . . .

Az osztrák Lenau nem megrovó értelemben nevezte Rákóczit rebellisnek, erről egész élete, minden műve meggyőz. Mi értelme volt akkor a magyar fordításban ezt az elnevezést elhagyni? De a magyar vonatkozású versek fordítása más tekintetben sem szerencsés. A fordító itt is nem helyeseltető módon használja a félmultat, sőt — ami ennél nagyobb hiba — a sortöltő és magyartalan

»ő« névmást, azután az ilyen szavakat és kifejezéseket : »élv«, »futamnak a hangok«, »rezg«, »nemesfi«, »dübög a folyó«, »resvedt«, »gazfi« és »leüledének«, olyan értelemben, hogy : leültek.

Mégis, a magyar Lenau kötet jellegét nem ezek a hibák adják meg, hanem az az egyseges benyomás, amit a kötet olvasója annak elolvasása után magában megőriz. Kultúrpolitikánk egyik újabb sikere ez a könyv, mely lehetővé tette, hogy a magyar közönség széles rétegei találkozzanak a németnyelvű líra egyik legkiválóbb képviselőjével, Nikolaus Lenauval.

Szobotka Tibor

BESSENYEI GYÖRGY VÁLOGATOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte és a bevezetést írta Szauder József. Magyar Klasszikusok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1953.

Bessenyei az a klasszikusunk, akinek eddig soha nem jutott hely a klasszikusok díszes sorozataiban. Művei egyrésze még ma is kéziratban van, másik részét több, mint másfélszáz éves, igen nehezen hozzáférhető kiadások őrzik, s a modern kiadásban megjelent harmadik részhez sem könnyű ma már hozzájutni. (Jellemző példaként említem, hogy a több, mint 30 000 kötetes kecskeméti megyei könyvtárból olyan fontos művei hiányoznak, mint a Magyarország, A magyar néző és a Tariménes.) Ezért a megszokottnál teljesebb értelemben mondhatjuk, hogy a válogatott művek most megjelent kötete hézagpótló.

Irodalomtudományunk a múltban sem hanyágolta ugyan el Bessenyeit, de művei olvasásától inkább elriasztott, mint kedvet ébresztett hozzá. A pozitívisták jóformán csak művei külföldi forrásait nyomozták, s ezzel mintegy elszigetelték attól, amivel való kapcsolata által a szélesebb közönségben érdeklődést ébreszthetett volna, kora magyar valóságától. A szellemtörténészek, amellyel, hogy ezt az elszigetelést megőrizték, inkább csak Bessenyei egyéniségét tartották figyelemre méltónak, megalkotván belőle a »bihari remetec« misztikus szimbólumát. Bessenyei műveivel szemben mindkét oldalon egészen a lekicsinylésig menő hangot engedtek meg maguknak irodalomtörténészeink. Pintér ezt írta : » . . . verses munkáinak olvasásához a tudós türelme szükséges.« A magyar irodalomtörténet kézikönyve, 1942-i kétkötetes kiadás, I. 448.) Szerb Antal így nyilatkozott : » . . . amit írt, nem egészen érdemtelen feledésbe süllyedt.« (Magyar Irodalomtörténet, 1943-i kiadás, 201.)

A legutóbbi időben megjelent Bessenyeivel foglalkozó könyvek (Gálos Rezső életrajza és

Szauder József kisebb monográfiája) legjelentősebb újítása az, hogy Bessenyeit nem a külföldi hatások, hanem a magyarországi politikai-társadalmi élet felől közelítik meg. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy tagadják a hatásokat, eredetinek kiáltják ki a fordításokat és átdolgozásokat. Azt jelenti csak, hogy nem elégszenek meg a hatások kiderítésével, hanem azt is igyekeznek megmutatni, miért fordult Bessenyei azok felé az eszmék, írók, művek felé, amelyek felé fordult, mi és hogyan készítette erre, s a hatásokat hogyan módosította, s milyen hazai szükségletek kielégítésére fordította. Úgy jártak el, ahogy Lukács György tanácsolta az Irodalomtörténeti Társaság elnöki székfoglaló beszédében : »Az összehasonlító irodalomtörténetnek . . . azt is kell látnia, hogy minden igazi irodalmi jelenségnek, legyen az író, irány vagy műfaj, alapja a hazai társadalmi szükséglet, Magyarország akkori gazdasági szerkezete, társadalmának fejlődési iránya, osztálytagozódása stb. Csakis ezek magyarázhatják meg, hogy valamely külföldi irány vagy író Magyarországon kire, miért és hogyan hatott.« (It 1949, 8.)

A Lukácstól felvetett s fentebb idézett szempont nemcsak Bessenyei egész életműve megértésében és megítélésében bizonyult hasznosnak, hanem egyes művek értelmezésében is. S most, a szélesebb közönség igényével készült válogatott művek jelentőségének felmérésénél, számunkra ez különösen fontos. Mert — hogy egy példát vegyünk — ha az olvasó Ágis tragédiájáról csak annyit tud meg, hogy az ókori Spártában játszódik, közben feldolgozták külföldön a felvilágosodás korában, s Bessenyei vagy egy ilyen feldolgozást, vagy Plutarchost használta forrás-